

*Тарас Вінцовський,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова*

*Степан Желясков,
історик, заступник начальника відділу використання документів,
інформації, публікацій та зовнішніх зв'язків
Державного архіву Одеської області*

ДМИТРО ІЛЛІЧ НЕПЛІЙ (1891-1938 РР.): ПЕДАГОГ І ОФІЦЕР НА ПЕРЕХРЕСТІ ЕПОХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Біографічний вимір Української національної революції 1917-1921 рр. давно став одним з вагомих чинників дослідження епохи, адже дає змогу переключити фокус дослідницького інтересу з макроподій на мікрорівень, що дозволяє висвітлити перехідний період вітчизняної історії на рівні долі пересічних особистостей, значна частина яких стала учасниками суспільних інтерполяцій не з власної ініціативи, а радше ставши учасниками глобальних змін в Східноєвропейському регіоні під впливом геополітичних

катаклізмів. Опис поведінки людини крізь призму моделювання дії та конфлікту був апробований у колективній монографії «Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917 – 1920 рр.» [1],

де узагальнено частину наявного дослідницького матеріалу і створено один з варіантів просопографічного портрету діячів революції на прикладі причорноморського міста. У книзі обґрунтовано використання відносно нової дефініції «мезоеліти», яка найповніше відповідає поняттю «діячі другого рівня», котрі реалізовували новітній «український політичний проект» на місцевому рівні, але при цьому автори підкреслили можливість доповнювати уявний реєстр іншими особистостями, у тому числі тими, хто перебував у ранзі меншого рівня, але їхня повсякденна праця теж становила один з підмурків державотворчого процесу.

До таких персонажів відноситься педагог, офіцер українського війська, Дмитро Ілліч Неплій, постать, яка може привертати увагу не лише дослідників історії України, але й пересічних громадян, бо його іменем назвали один з провулків в Одесі згідно з реалізацією Законів про декомунізацію, прийнятих Верховною Радою України 9 квітня 2015 р., зокрема, Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Натомість помітних згадок у науковій літературі про вказану особу нам відшукати не вдалося, окрім даних енциклопедичного характеру у довідковому виданні, автор якого спирався на скупі рядочки зі справи, яка зберігається в ЦДАВО України [2, с. 298]. Тому єдиним джерелом, за допомогою якого можна розширити емпіричну базу дослідження, стали справи архівосховищ Одеси. Отже, у даній розвідці ставимо за мету вивчити біографію Д. Неплія на фоні політичних процесів в Україні першої половини ХХ ст. Задля її досягнення необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати евристичний потенціал джерельного масиву, виявити роль вказаної постаті в революційних подіях 1917-1921 рр. та дослідити його життєву долю в постреволюційних десятиліттях.

Народився Дмитро Неплій 24 травня 1891 року в Біляївці у родині селян-середняків Іллі Євфимовича та Олени Іванівни, про що засвідчує запис у метричній книзі Успенської церкви даного населеного пункту, який залишив свя-

щеник Гаврило Синицький, де новонародженого внесли у реєстр як Димитрія [3, арк. 23].

Про дитячі роки та чинники формування особистості досліджуваного персонажа наразі відомостей відшукати не вдалося, а за стенограмою допиту можна зробити висновок, що він усе життя прожив холостяком та не мав дітей. Відомо, що Дмитро мав двох братів Василя та Миколу, доля яких склалася по-різному. Василь Ілліч пішов стежиною військової професії й був офіцером царської, згодом білогвардійської армії, ймовірно закінчивши кар'єру у званні полковника. По закінченні революції та громадянської війни в Росії мігрував до Харбіна (Китайська Маньчжурія), звідки родом, за словами Дмитра, була його дружина Галина Іванівна [4, арк. 7, 13, 16 зв.], а населення міста значною мірою формувалося з підданих колишньої Російської імперії, котрих з кінця XIX ст. залучали до будівництва Китайської Східної залізниці, у тому числі етнічних українців, які мали тісний зв'язок з діаспорою Зеленого Клину. Там закінчився життєвий шлях подружжя, оскільки, за даними російського історика К. Чащина, Василь помер у 1935 р, а Галина за 6 років у 1941 р. Вони були поховані на православної ділянці кладовища «Хуан Шань» [5, с. 554].

Щоправда, документи Державного архіву Хабаровського краю підважують версію К. Чащина, оскільки пропонують відмінну інформацію. Вони повідомляють про уродженця Ялти поручника російської армії Василя Ілліча Неплія (1895 р. н.), який прибув на Далекий Схід у 1920 р. й прожив щонайменше до 1944 р., так само, як і його дружина Галина Неплій (Кабачна) [6, л. 8, 30, 32]. Не виключаємо варіант, що йдеться про різних осіб, хоча імена та по-батькові подружжя радше дозволяють трактувати їх як родичів Дмитра Неплія, навіть попри те, що у анкетах «Бюро зі справ російських емігрантів у Маньчжурській імперії» Василь жодним словом не згадував існування старшого (?) брата [6, л. 1-2, 6-8, 23-27].

Трагічніше склалася доля брата Миколи, який найімовірніше народився у 1883 р. Він у 1904 р. обіймав посаду виконуючого обов'язки псаломщика Свято-Преображенської

церкви села Маяки поблизу рідної Біляївки (міг мешкати там щонайменше до 1910 року [4, арк. 2]), цього ж року закінчив курси міського двокласного училища й зайняв посаду вчителя церковно-приходської школи. Згодом став священником Свято-Архангело-Михайлівської церкви села Трикрати Єлисаветградського повіту (тепер Вознесенський район Миколаївської області). 8 липня 1919 р. був розстріляний за рішенням Вознесенської ЧК, похований у Миколаєві [7, с. 103].

Професію педагога обрав для себе й Дмитро, який на допиті засвідчував, що до революції вчителював у земських школах Єлисаветградського повіту. Розмірений темп життя освітянина різко змінила Перша світова війна, з початком якої його мобілізували до лав діючої армії, де він служив до 1917 р. За його ж словами, у ході війни Д. Неплій закінчив Одеську школу прапорщиків і дослужився до звання штабс-капітана, яке стало останнім в ранзі російського військовослужбовця. Окрім іншого, зазначав, що командував ротою й батальйоном, був нагороджений трьома орденами. Втім, останнє твердження з'явилося під час допиту 26 березня 1938 р., натомість відразу після арешту в стенограмі допиту від 15 лютого 1938 р. зазначалося, що нагород немає, а під час обшуку у його помешканні був вилучений лише паспорт [4, арк. 13-16]. Можна припустити, що ордени були загублені під час постійної зміни місця проживання, а відсутність згадки про нагороди могла стати результатом шокового стану після арешту.

Далі його політичні та військові інтереси були пов'язані з участю в Українській революції, оскільки вже восени 1917 р. він приєднався до національного руху, перебуваючи на різних військових посадах в Одесі і за гетьманського режиму, і у добу УНР. Зокрема, в 1919 р. Д. Неплій був командиром караульного батальйону з дислокацією у Тирасполі, Одеського караульного полку та кулеметної частини, яка брала участь у бойових діях проти РСЧА [4, арк. 7, 16-17; 8, арк. 2].

Попри лихоліття революції та тривалі військові дії Д. Неплій не залишав мрії повернутися до мирної професії

вчителя, тому ще у жовтні 1918 р. вступив на Одеські вечірні загальноосвітні курси колегії викладачів, де до травня 1919 р. прослухав відповідні дисципліни згідно з програмою. У вересні 1919 р. пише клопотання на ім'я ректора Новоросійського (Одеського) університету з проханням зарахувати його «в студенти» фізико-математичного факультету природничого відділення як вільного слухача вишу, додаючи квитанцію про сплату за навчання у розмірі 550 крб. Прикметно, що клопотання було підписано – «штабскапітан Д. Неплій», а також зазначена адреса помешкання – вул. Катерининська, 25, кв. 52 [8, арк. 2, 5].

Попри чимале бажання отримати ґрунтовну професійну підготовку, здобути вищу освіту йому так і не судилося [4, арк. 13], чому спочатку завадили обов'язки офіцера Дієвої армії УНР, яка вела виснажливі бої проти денікінських частин та РСЧА у другій половині 1919 – першій половині 1920 рр., далі перебування за кордоном й об'єктивні життєві реалії після повернення на Батьківщину.

На рубежі 1919-1920 рр. у складі 2-ї Волинської дивізії Дієвої армії УНР, сформованої наприкінці листопада 1919 р. з частин Волинської групи під командуванням генерал-хорунжого О. Загородського, Д. Неплій опинився в Польщі, де разом з іншими військовослужбовцями був поміщений у табір для інтернованих українських вояків у місті Каліші. До українського війська його прийняли у званні сотника [4, арк. 16-17], а далі офіцера подали на підвищення військового рангу до підполковника. Також він у 1920-1922 рр. був старшиною 3-го збірного Чорноморського куреня 2-ї Волинської дивізії армії УНР [2, с. 298; 9, арк. 15; 11, арк. 15; 12, арк. 304-304 зв.]. У Польщі він перебував до 1923 р., доки не дочекався звісток про оголошену в СРСР амністію для категорії осіб, котрі перебували на службі у військах, які воювали проти Червоної армії. Дана інформація спонукала Д. Неплія звернутися з клопотанням до радянського консула у Варшаві про повернення на Батьківщину, яке було задоволене [4, арк. 18]. Таким чином, у 1923 р. досліджуваний персонаж вже мешкав в Одесі, бо 19 жовтня цього ж року він отримав довідку в тому, що книг по «Головній бібліоте-

ці вищої школи» за ним не рахується [8, арк. 1], що могло свідчити про бажання колишнього військового поновити навчання в університеті (інституті народної освіти).

Протягом 1923-1938 рр. біографія Д. Неплія не вирізнялася від життєпису пересічних мешканців УРСР того часу, які стали свідками усієї палітри радянської дійсності в умовах реалізації та згортання НЕПу, політики «коренізації», поверненням до експропріаційних методів вирішення економічних проблем, у тому числі Голодомору, тощо. Скоріше за все, він постійно мешкав в Одесі, принаймні альтернативних даних нам відшукати не вдалося. Наразі відомо, що в останні роки свого життя колишній український офіцер працював бухгалтером на взуттєвій фабриці імені Жовтневої революції та Спільки сільськогосподарського постачання [4, арк. 4, 10].

Саме ця посада стала останньою у його службовій кар'єрі, бо 11 лютого 1938 р. він був заарештований згідно з Постановою про початок попереднього слідства щодо «злочинної діяльності» Дмитра Ілліча Неплія від 8 лютого 1938 р., котру підготував оперуповноважений 3-го Відділу УДБ Одеського облуправління НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Г. Б. Безсонов й 11 лютого підтримав військовий прокурор Денисенко. Йому інкримінували шпигунську діяльність на користь Польщі згідно зі статтею 54-1 пункт а. Але у ході фальшування справи дане обвинувачення було зняте, оскільки сам підозрюваний ні на першому допиті (15 лютого), ні на останньому (26 березня) не визнавав факту вербування з боку розвідки сусідньої держави з умовою здійснення «контрреволюційної розвідувальної роботи на території радянської України», а під час обшуку в помешканні ув'язненого за адресою вул. Баранова, 40, квартира 32 був вилучений лише паспорт. Інших речових доказів причетності Д. Неплія до інкримінованої діяльності не зафіксував і Обвинувальний акт [4, арк. 9-11, 14-19].

Відтак слідчі органи почали розробляти альтернативні напрями антирадянської діяльності, для чого залучили трьох свідків, котрі знали заарештованого протягом різного проміжку часу. В усіх випадках свідчення датувалися 28

березня 1938 р., себто після відмови підозрюваного підтверджувати припущення органів держбезпеки щодо роботи в інтересах іншої країни. Так, у протоколі допиту по справі один зі свідків Д. Пенер, який працював разом з заарештованим з 1935 р., повідомляв, що його колега по роботі висловлював своє незадоволення «сталінською» національною політикою, зокрема вважав, що росіяни з євреями не можуть бути рівними, обраховував робітників-євреїв, стравлював росіян з євреями та закликав працівників не брати участь у підписці на позику оборони СРСР, бо «радянська влада завжди викачує гроші у трудящих». Ще однією лінією звинувачення стала участь фігуранта справи у антибільшовицькій діяльності протягом революції, а свідок Ю. Тихоплав стверджував, що два брати Дмитра були розстріляні «червоними» у Маяках, а у Біляївці в 1921 р. така ж доля очікувала ще одного брата - офіцера царської армії, якого розстріляли за рішенням надзвичайної трійки [4, арк. 1-8], хоча зі слів Дмитра знаємо лише про вищезазначених братів Миколу та Василя, про що йшлося вище. Сказане дає підстави припустити, що мешканець села Маяки Ю. Тихоплав свідомо чи несвідомо частково плував імена й події, можливо навмисно здійснював наклеп на Д. Неплія, прагнучи особистої помсти за розстріл свого брата Герасима орієнтовно у 1918-1919 роках [4, арк. 7 а]. При цьому участь Д. Неплія в протистоянні між більшовицькими загонами та підрозділами українського республіканського війська цілком ймовірна, зважаючи на спогади учасників революції на теренах лівобережного Придністров'я, де один з Тихоплавів зазначається як член Воснно-оперативного штабу [10, с. 15].

Отже, Обвинувальний акт по справі Д. Неплія, підготовлений молодшим лейтенантом держбезпеки М. Клецманом, лейтенантом держбезпеки О. Шнайдером і капітаном держбезпеки, заступником начальника управління НКВС УРСР по Одеській області Спектором, базувався винятково на словах чотирьох осіб, але головні звинувачення інкримінувалися, виходячи насамперед з визнання самого підсудного про листування з хорунжим Дубиновським (з яким довелю-

ся перебувати в одному таборі у місті Каліші), отримання газет від брата Василя (яких під час обшуку не знайшли), спілкування з особами, яких слідство відносило до категорії «українських буржуазних націоналістів» (зокрема, А. В. Нечепорука). Друга частина документа прив'язувалася здебільшого до свідчень Д. Пенера про «контрреволюційну агітацію», хоча у цьому фрагменті з'явилася теза, що Д. Неплій «вихваляв фашистський лад у Німеччині» [4, арк. 19], про що жодної згадки у допитах не знаходимо. Вочевидь, вона мала посилити глибину «злочину» підсудного за відсутності вагомих аргументів чи речових доказів, тим більше звинувачення у шпигунстві на користь польської розвідки в даному документі не фігурувало.

На основі Обвинувального акту Трійка при Управлінні НКВС по Одеській області на засіданні від 7 квітня 1938 р. постановила застосувати проти звинувачуваного вищу міру покарання. Розстріляли Д. Неплія за два з половиною тижня, 25 квітня, о 24 годині. Й лише через десятки років за висновком прокурора Одеської області, державного радника юстиції 3-го класу В. Дацюка від 30 травня 1989 р. було визнано, що його справу було інспіровано, а репресований підпадає під категорію реабілітованих [4, арк. 20-22].

Таким чином, на основі вивчених архівних справ можна дійти наступних висновків. Д. Неплій належав до тієї когорти учасників Української національної революції 1917-1921 рр., яких можна віднести до категорії пересічних акторів історичної драми, адже він не став лідером партійного осередку чи управлінської структури, не був визначним військовим командиром або інтелектуалом-теоретиком державотворення. Натомість його біографія є яскравою ілюстрацією вторгнення Першої світової війни та революції у життя мешканців периферії, котрі втягували їх у вир подій іншого рівня. Перекваліфікувавшись з педагога в офіцери, Д. Неплій пройшов складними стежинами бойової зв'язки армії Російської імперії та Дієвої армії УНР, що стало критично значущим для його подальшої долі в умовах формування тоталітарного комуністичного режиму, в якому такі люди потрапляли до числа потенційно не-

безпечних елементів для чинної політичної системи, тому перетворювалися на один з головних об'єктів репресій.

Література:

1. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917 - 1920 рр.: монографія / Вінцовський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. [та ін.]; відп. ред. В. М. Хмарський. - Одеса: ТЕС, 2011. - 586 с.
2. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 - 1921) : наукове видання / Ярослав Тинченко. - К.: Темпора, 2007. - Кн. 1. - 535 с.
3. Держархів Одеської області, ф. 902 (Колекція метричних книг відділу реєстрації актів цивільного стану Біляївського районного управління юстиції Одеської області), оп. 1, спр. 1 (Метрична книга про народження, смерть, шлюб м. Біляївка - Успенська церква, с. Яськи - Георгіївська церква, с. Реймарівка - Предтеченська церква, с. Ранжево-Касперо - Богородчеська церква, с. Чегодарівка - Олександра Невського), 372 арк.
4. Держархів Одеської області, ф. Р-8065 (Архів управління Служби безпеки України в Одеській області), оп. 2, спр. 8881 (Неплій Дмитро Ілліч), 22 арк.
5. Чащин К. В. Русские в Китае. Генеалогический индекс (1926-1946) / Кирилл Чащин. - Б. м. : Издательство Юго-Восток, 2014. - 932 с.
6. Государственный архив Хабаровского края, ф. Р-830 (Главное бюро по делам российских эмигрантов в Маньчжурской империи), оп. 3, д. 33235 (Неплій В. И.), 32 л.
7. Губская Т. Н. Город мраморных ангелов: Очерки / Т. Н. Губская. - Николаев : Издательство Ирины Гудым, 2012. - 376 с.
8. Держархів Одеської області, ф. 45 (Новоросійський університет), оп. 5, спр. 9356 (Неплій Дмитро Ілліч), 6 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 1075 (Військове міністерство Української Народної Республіки, м. Київ; з 16. 02. 1919 р. м. Вінниця, з березня 1919 р. м. Проскурів, м. Рівне, м. Кам'янець-Подільський, Київ, Вінниця, з 1921 р. - Тарнів (Польща)), оп. 1, спр. 94, 74 арк.
10. Красные партизаны на Одещине 1918-1919 гг. - Одесса: Истпартотдел Одесского Окружного комитета К. П. (Б.) У., 1927. - 54 с.
11. ЦДАВО України, ф. 3172 (Штаб діючої армії Української Народної Республіки, з 1920 р. Польща), оп. 1, спр. 73.
12. ЦДАВО України, ф. 2292 (Спільна Кам'янецька юнацька школа Української Народної Республіки, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії, з 1920 р. - м. Станіслав), оп. 1, спр. 16.